

A portrait of Anna Frajlach, a woman with short, wavy, light brown hair, wearing glasses and a dark top. She is smiling slightly and looking towards the camera. The background is dark, with a vertical strip of reddish-brown fabric visible on the right side.

„Tu jestem / zamieszkuję własne życie”

STUDIA I SZKICE
O TWÓRCZOŚCI
ANNY FRAJLICH

pod redakcją

Wojciecha Ligęzy
Jolanty Pasterskiej

„TU JESTEM / ZAMIESZKUJĘ WŁASNE ŻYCIE”

STUDIA I SZKICE O TWÓRCZOŚCI ANNY FRAJLICH

„Tu jestem / zamieszkuję własne życie”

Studia i szkice o twórczości Anny Frajlich

**pod redakcją
Wojciecha Ligęzy
Jolanty Pasterskiej**

Kraków 2018

© Copyright by individual authors, 2018

Redakcja
Barbara Surówka

Recenzent
prof. zw. dr hab. Anna Legeżyńska

Projekt okładki
Paweł Sepielak

Na okładce wykorzystano zdjęcie autorstwa Stefana Szczygła

W publikacji zamieszczono reprodukcje prac
pracowników Wydziału Sztuki Uniwersytetu Rzeszowskiego,
które zostały dedykowane Poetce

Publikacja dofinansowana przez Wydział Polonistyki
Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Wydział Filologiczny
Uniwersytetu Rzeszowskiego

ISBN: 978-83-7638-873-1
<https://doi.org/10.12797/9788376388731>

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 012 431-27-43, 012 663-11-67
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

Spis treści

Wprowadzenie	9
BEATA DOROSZ	
O Annie Frajlich i jej wierszach (z nagrodą w tle)	15
ZBIGNIEW TRZASKOWSKI	
Poetical Habitus of Anna Frajlich	29
WOJCIECH LIGĘZA	
Wobec upływającego i odzyskiwanego czasu. O twórczości Anny Frajlich.	41
BARBARA CZARNECKA	
Anna Frajlich w odmianach czasu – kim jest, kim bywa poetka. . .	57
JUSTYNA BUDZIK	
Anny Frajlich czas (nie)powtarzalny i nienazywalny.	71
JERZY MADEJSKI	
List, listopad, literatura. Miniatura biograficzna Anny Frajlich. . .	85
AGNIESZKA NĘCKA	
(Nie)dopowiedziana „przejrzystość szkła”. O miniaturach prozatorskich Anny Frajlich.	97
MARIAN KISIEL	
Poetka wygnania. Na marginesie dwóch wierszy Anny Frajlich . . .	109
BOGUSŁAW WRÓBLEWSKI	
My z wieku minionego? Stałość i zmiana w twórczości poetyckiej Anny Frajlich.	121
JÓZEF WRÓBEL	
Polska Anny Frajlich z wygnańczej perspektywy	135
ALICE-CATHERINE CARLS	
Wychodząc poza życie. Upamiętnianie Holocaustu w poezji Anny Frajlich.	149

SŁAWOMIR JACEK ŻUREK

Poezja Anny Frajlich wobec dziedzictwa kulturowego judaizmu.

O *Wierszach izraelskich* 167

AGNIESZKA ŻMUDA

Portret wygnanej – Polki i Żydówki w poezji Anny Frajlich. 177

ANNA FIEDEN-KUŁAK

Milczenie w poezji Anny Frajlich 187

AGATA PALIWODA

„Był tutaj”. O *Tryptyku żałobnym* Anny Frajlich. 199

JOANNA BIEREJSZYK-KUBIAK

Miasto a mit. Poezja Anny Frajlich wobec zagadnień

mitografizmu. 209

KATARZYNA NIESPOREK

Miejsce na ziemi: Nowy Jork. O poezji Anny Frajlich. 219

KAZIMIERZ ADAMCZYK

Nowojorska przystań Anny Frajlich 235

EWA BARTOS

Tropy cielesności w poezji Anny Frajlich. 249

EWA GÓRECKA

„Ciemne korytarze”. Serce jako centrum ciała w poezji

Anny Frajlich. 265

ALICJA JAKUBOWSKA-OŻÓG

„Między harmonią a chaosem”. Obrazy przyrody w wierszach

Anny Frajlich jako język diagnozowania świata 275

ARKADIUSZ LUBOŃ

Aklimatyzacja poezji. Polsko-amerykańska antologia wierszy

Anny Frajlich *Between Dawn and the Wind* 287

MARCIN WYREMBELSKI

Ocean między nami – wiersze Anny Frajlich w przekładzie

na język włoski 301

EWA KOŁODZIEJCZYK

Amerykańskie laboratorium Anny Frajlich. 311

JANUSZ PASTERSKI

„Ten co ocalił”. Miłosz Anny Frajlich. 321

RAFAŁ MOCZKODAN

Anna Frajlich – krytyk literacki. Notatki do portretu 337

JOLANTA PASTERKA

Obraz Kirgistanu w dzienniku podróży *Dach Świata jeszcze raz* .. 359

ANNA WAL

Wygnańcy 1968 roku w świetle listów Felicji Bromberg,
Anny Frajlich, Władysława Zająca 373

JAN WOLSKI

„Droga Pani Aniu”. Debiut książkowy, tajniki typografii
i serdeczna przyjaźń w świetle korespondencji
Anny Frajlich-Zając ze Stanisławem Gliwą 385

JACEK HAJDUK

Rzym rosyjskich symbolistów. Wokół książki Anny Frajlich
The Legacy of Ancient Rome in the Russian Silver Age..... 401

RONALD MEYER

Anna Frajlich's Studies of Russian Symbolism: The Case
of Valery Bryusov 411

Noty o Autorach 415

Wprowadzenie

Twórczość Anny Frajlich zajmuje ważne miejsce w polskiej nowoczesnej poezji, a tę wysoką pozycję potwierdzają kolejne zbiory wierszy i prozy z ostatnich lat, liczne publikacje w periodykach, nagrody literackie, wieczory autorskie w wielu miastach, a także aprobatywnie, bywa, że entuzjastyczne, głosy krytyki. Wieloletnia znacząca obecność utworów Anny Frajlich w kulturze polskiej skłania do podjęcia bardziej systematycznej, niż dotychczas, refleksji badawczej, szczegółowego rozpoznania właściwości jej dykcji artystycznej, wypełnienia miejsc pustych w krytycznej recepcji.

Biografia emigrancka Anny Frajlich sytuowała poetkę w kręgu wygnanców, ograniczając obszar odbioru, niejako *a priori* naznaczając pisane za granicą utwory znamieniem doraźności. Pisarz emigracyjny był zobowiązany do tego, by formułować diagnozy „wilczego” wieku XX, dawać wyraz sprzeciwowi politycznemu, układać programy dla wspólnoty, opisywać – w wymiarze prywatnym – doznania traumy. Szeroki oddech literatury, wolna gra wyobraźni, ekspresje indywidualnej wrażliwości, nieprzewidywalne wybory artystyczne traciły swoją siłę w konfrontacji z wymienionymi obowiązkami. Teraz inaczej spojrzeć można na całość dokonań twórczych Anny Frajlich, uchylić stereotypy czytania, oddalić schematy, wyzbyć się uprzedzeń, ale przede wszystkim – rozpoznać istotę tego jednostkowego frapującego zjawiska.

Autorka *Indian Summer* jest, jak pisze w otwierającym tom artykule Beata Dorosz, „poetką emigracji i emigrantów, darzoną przez nich szczerym szacunkiem i podziwem” (*O Annie Frajlich i jej wierszach [z nagrodą w tle]*), twórczynią o potrójnej, polsko-żydowsko-amerykańskiej tożsamości. Niezwykły splot kulturowy i psychiczny zaciekawia, zmusza do myślenia, pozwala zadać tekstom Frajlich wiele pytań. Słowem, krytyk podejmujący takie wyzwanie musi wykroczyć poza sferę oczywistości, zdawać sobie

sprawę z subtelnej komplikacji przekazu, odtworzyć drogę intelektualną poetki, zrozumieć wielokulturowe odniesienia wypowiedzi poetyckich, wyczuwać rytm zmiennych miejsc i krajobrazów. I jeszcze inna uwaga: pisarstwo Anny Frajlich ma swoich admiratorów nad Wisłą.

Oto przypomnienie faktów biograficznych, przydatnych w lekturze. Anna Frajlich urodziła się w Katta-Tałdyk w Kirgiskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej (po przemianie politycznej w roku 1991 nazywanej Kirgistanem). Po powrocie do Polski w roku 1946 rodzina repatriantów osiedliła się w Szczecinie. Anna Frajlich ukończyła polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim. W wyniku hańby domowej Marca 1968 roku poetka opuściła Polskę. Po etapach przejściowych w Wiedniu i Rzymie zamieszkała w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Początkowo zatrudniona została w laboratorium epidemiologicznym, później – zgodnie z wykształceniem i zainteresowaniami – pracowała m.in. jako lektorka języka polskiego na uniwersytecie stanowym Stony Brook, a w latach 1982-2016 uczyła języka polskiego i literatury na Uniwersytecie Columbia w Nowym Jorku. W roku 1991 Anna Frajlich obroniła pracę doktorską na Wydziale Sławistyki New York University. Współpracowała z Rozgłośnią Polską Radia Wolna Europa. W latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku publikowała swoje wiersze w londyńskich „Wiadomościach”, od roku 1980 współpracowała z paryską „Kulturą” i z nowojorskim „Przeglądem Polskim” – tygodniowym dodatkiem „Nowego Dziennika”. Weszła w skład redakcji „Tygodnika Nowojorskiego” (była to ambitnie zakrojona efemeryda, w latach 1984-1985 ukazało się sześć numerów). W kraju autorka tomu *Ogrodem i ogrodzeniem* współpracowała z „Rzeczpospolitą” (do 2005 roku) i „Tygodnikiem Powszechnym” (do 2007). Obecnie swoje teksty publikuje w „Akcencie”, „Migotaniach”, „eleWatorze”, związana jest także z „Kwartalnikiem Artystycznym”. Jest laureatką Nagrody Fundacji im. Kościelskich, Nagrody Fundacji Władysława i Nelly Turzańskich oraz Nagrody Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie. Odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Zasługi RP. Poetka uzyskała tytuł honorowego ambasadora Szczecina.

Anna Frajlich opublikowała dwanaście tomów poezji (między innymi *Aby wiatr namalować*, *Indian Summer*, *Który las*, *Ogrodem i ogrodzeniem*, *W słońcu listopada*, *Znów szuka mnie wiatr*, *Łodzią jest i jest przystanią*), w tym dwa wybory (*Jeszcze w drodze*, *Pomiędzy światem i wiatrem*), zbiór opowiadań i małych próz *Laboratorium*, książkę eseistyczną *Czesław Miłosz. Lekcje*. Jej wiersze przetłumaczone zostały na język angielski przez Reginę Grol (*Between Dawn and the Wind. Selected Poetry*) oraz na francuski

przez Alice-Catherine Carls (*Le vent, à nouveau me cherche. Znow szuka mnie wiatr*). W roku 2008 w Bibliotece Midrasza ukazał się tom listów zbiorowego autorstwa (Felicji Bromberg, Anny Frajlich i Władysława Zająca) – adresowany do rodziców poetki, zatytułowany *Po Marcu – Wiedeń, Rzym, Nowy Jork*. Ponadto Anna Frajlich jest autorką monografii *The Legacy of Ancient Rome in the Russian Silver Age*. Zredagowała zbiór szkiców badaczy z Ameryki i Polski *Between Lvov, New York and Ulysses' Ithaca*. Józef Wittlin – *Poet, Essayist, Novelist*.

Bogata artystycznie, oryginalna myślowo, różnorodna gatunkowo twórczość Anny Frajlich nie doczekała się dotąd pełnego omówienia, a sama poetka, choć ten stan rzeczy ulega już zmianie, rozpoznawalna jest przede wszystkim przez badaczy i krytyków literatury emigracyjnej. Ironiczna fraza, która ukazuje gorzki los poety tworzącego poza krajem: „Umarł poeta. / Jaka wielka radość! / Będą go czytać w jego własnej / ziemi”, Anna Frajlich już nie dotyczy. Minęły na szczęście czasy restrykcji i cenzuralnych ograniczeń, chociaż, podkreślmy, jej wiersze opublikowane w Stanach Zjednoczonych nie zostały przeczytane w Polsce we właściwym czasie. Obecnie recepcja utworów nowojorskiej poetki oscyluje między historią poezji XX wieku a krytyką dokumentującą aktualne dokonania literackie.

W różnych latach powstało szereg wartościowych omówień i szkiców poświęconych twórczości Anny Frajlich. O tych wierszach pisali znakomici krytycy, swoimi refleksjami lekturowymi dzielą się z czytelnikami wytrawni badacze. Dlaczego sztuka słowa Frajlich przyciąga? Odpowiedzi może być wiele. Tak na przykład w trybie wyznania rzecz ujmuje Grażyna Borkowska: „Ufam jej wyczuciu, delikatności, solidności artystycznej, trzeźwości osądu, skromności, pogodzie ducha, próbie przełamania uczuć, które obciążają każdego piszącego – lęku i wstydu”¹. Pochwała cnót pisarskich i ludzkich od razu rodzi pytania o zapisy autentycznych przeżyć, rodzaj indywidualności artystycznej oraz oryginalność wypowiedzi.

Niekiedy uwagi krytyczne i recenzenckie ustalenia mają postać poręcznych „etykiet”. Anna Frajlich jawi się bowiem jako spadkobierczyni tradycji skamandryckiej, firmowanej przez wielkie nazwiska Tuwima, Wierzyńskiego, Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej. Dostrzeżone zostały powinowactwa z Symborską, Lipską, Herbertem, Międzyrzeckim, odnotowane dialogi

¹ G. Borkowska, *Język Matki i imię Ojca. O twórczości Anny Frajlich*, [w:] *Od New Orleans do Mississauga. Polscy pisarze w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie po II wojnie światowej (najnowsze badania)*, red. B. Dorosz, Warszawa 2015, s. 226.

z ideami poetyckimi Miłosza i Karpowicza. Ale przecież twórczość Anny Frajlich odporna jest na wpływy, manifestuje swoją osobność. Poetka nie ulega presji kulturowej przeszłości, lecz świadomie gospodaruje literackim spadkiem, nie poddaje się modom literackim, nie dba o sezony, nie występuje w chórze. „Jestem oddzielna” – powiada poetka, co też można wyrazić tautologicznie: w jej wierszach najwięcej jest Anny Frajlich. Rozpoznanie swoistości stylu i poetyki, niezależności myśli, swobody wyboru postawy wobec świata, jak również niepowtarzalności biografii poetyckiej wymaga podjęcia szeroko zakrojonej refleksji naukowej, wielokierunkowego namysłu oraz przeformułowania do tej pory stawianych poznawczych pytań.

Artykuły pomieszczone w tomie *„Tu jestem / zamieszkuję własne życie”* stanowią próbę opisania najważniejszych aspektów literackiego dzieła poetki. Autorzy prezentowanych w tomie rozpraw odczytują utwory Anny Frajlich w odniesieniu do współczesnej literatury i kultury – polskiej i światowej, roztrząsają problematykę świadomości emigranckiej, zastanawiają się nad skomplikowaną kwestią tożsamości, pytają o miejsca zakorzenienia. Refleksja antropologiczno-filozoficzna tworzy ważną płaszczyznę literackich eksploracji. Z kolei egzystencjalne tematy w ujęciu Anny Frajlich skłaniają badaczy do podjęcia zagadnień uniwersalnych, jak też wskazania miejsca jednostki w nowoczesnym i ponowoczesnym świecie, w przestrzeni miasta, w obszarach natury. Kolejnym wyzwaniem okazują się postaci czasu w tej poezji, gra między epifaniczną chwilą a trwaniem, między poczuciem sensownego przebiegu zdarzeń a zaskakującą, często traumatyczną zmianą.

Nie sposób wyłączyć z pola obserwacji jawnych bądź zaszyfrowanych świadectw autobiografii, okruszków wspomnień, fragmentarycznych zapisów, reminiscencji. Mowa przeszłości, echa głosów, powidoki obrazów pozostają w opozycji do ruchu i dynamiki współczesnego świata. Krążenie z poetką po śladach (albo odczytywanie wrażeń drugiego stopnia, czyli „śladów po śladach”) historii, przeradza się dla interpretatorów twórczości Frajlich w intelektualną oraz etyczną podróż. Wszakże wspólnie „płyniemy wzdłuż brzegów / czy jest pięknie? – to mało istotne pytanie” (*Nowy Jork*). Zachwycenia poetyckie muszą na chwilę, kiedy docieka się tajemnic losu, zejść na dalszy plan. Poetycka łódź Anny Frajlich zawija do miejsc naznaczonych i wyróżnionych w biografii poetki, takich jak Katta-Tałdyk, Ural, Szczecin, Warszawa, by zacumować w nowojorskiej przystani.

Wędrówka, w którą zabiera czytelników autorka *Indian Summer*, rozumiana jest również na sposób metaforyczny, gdyż odsłania kolejne kręgi

tematyczne. W prezentowanych czytelnikom rozprawach badacze przybliżają problemy pamięci zdarzeń, rekonstruuja prywatną mapę miejsc, ale przede wszystkim starają się określić znaczenia spotkań z ludźmi, tak istotnych w odczytywanych wierszach.

Na liryczne portrety osób i osobistości w kulturze, którym poetka składa hołd, kultywując ich pamięć, zwrócić należy szczególną uwagę. Poetyckie i prozatorskie wizerunki, eseistyczne konterfekty, ślady w korespondencji przyciągają odbiorców swą celnością i przenikliwością. Anna Frajlich nie jest jedynie poetką losu i historii. Przeciwwagą dla emigracyjnych niedoli tworzą poetyckie studia dzieł kultury, zapisy czułego i oddanego obcowania z literaturą, malarstwem, muzyką. Centony, cytaty, aluzje, echa literackie, zapamiętane muzyczne brzmienia, przechowane pod powiekami kompozycje barwnych plam składają się na gęsto tkaną materię wiersza. Te wyznaczniki omawianej twórczości nie uszły uwadze autorów prac zamieszczonych w naszej książce. Sięgnijmy jeszcze do trafnych obserwacji Piotra Michałowskiego:

Świat literatury [u Frajlich] dopełnia mitologia, malarstwo, teatr i muzyka: Dafne i Prometeusz, Goethe i Jan Kott, Munch i Mozart. Cały ten zastępczy świat najwyższych spełnień sztuki wydaje się bardziej żywy i rzeczywisty niż realna powierzchnia emigracyjnej codzienności. A mapa wspomnień staje się zarazem palimpsestem kultury².

Z tych oraz innych powodów, by ogarnąć całość dokonań twórczych Anny Frajlich, konieczne jest wielokierunkowe podejście badawcze – biograficzne, literackie, kulturowe, filozoficzne, socjologiczne. Do tych porządków należy też rozmowa o wartościach, o etycznych uwarunkowaniach literatury, o formułowanych wciąż na nowo pytaniach egzystencjalnych.

Układ kompozycyjny tomu został pomyślany w taki sposób, by zarówno pokazać wielopłaszczyznowy, syntetyczny ogląd literackiego dorobku Anny Frajlich, jak i wydzielić osobne miejsce dla interpretacji poszczególnych utworów. Staraliśmy się tak uporządkować materiał badawczy, by przekonująco objaśnione zostały wymagające osobnego namysłu tematy literackie, wyznaczniki języka artystycznego, formy gatunkowe i zasady kreacji literackich światów. Odbiorca będzie mieć sposobność obserwowania

² P. Michałowski, *Transatlantycka mapa pamięci*, [w:] A. Frajlich, *Łodzią jest i jest przystanią*, Szczecin–Bezrzecze 2013, s. 111, *Tablice*.

kierunków rozwoju tej twórczości. Wskazane zostały jej punkty zwrotne czy – jak powie poetka – „metamorfozy”. W poezji także ujawnia się stałość w zmienności. Jak przeczytamy w jednym z wierszy: „Tam gdzie stałam tam stoję / tylko inna rzeka”. W osobnej grupie tekstów znalazły się dywagacje o zakorzenieniu w tradycji literackiej i kulturowej, w jeszcze innej – analizy stylistyczne. Autorzy rozpraw reprezentują różne środowiska naukowe, szkoły literaturoznawcze, orientacje metodologiczne, wreszcie – pokolenia. Jak wolno się spodziewać, wpłynie to na atrakcyjność zbioru *„Tu jestem / zamieszkuję własne życie”*.

Ważnym dopełnieniem komentarzy krytycznych są tutaj reprodukcje prac artystów Wydziału Sztuki Uniwersytetu Rzeszowskiego inspirowanych poezją Anny Frajlich. Wystawa *Horyzont powrotu* zorganizowana z okazji wieczoru autorskiego poetki w Uniwersytecie Rzeszowskim potwierdziła raz jeszcze jej wrażliwość malarską oraz potrzebę istotnego pogłębionego dialogu z dziełami sztuki.

Jolanta Pasterska
Wojciech Ligęza

BEATA DOROSZ
Instytut Badań Literackich PAN

O Annie Frajlich i jej wierszach (z nagrodą w tle)*

W marcu 2016 roku miałam zaszczyt wygłoszenia w Londynie laudacji z okazji przyznania Annie Frajlich przez Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie nagrody za całokształt twórczości¹. Laudacja miała zatem charakter podsumowania. Same tytuły szkiców zamieszczonych w niniejszym tomie, podejmujących różnorodną analizę pisarstwa Anny Frajlich, sugerują, że moje londyńskie wystąpienie stanowiło zaledwie wstępnie zarysowane tło, na którym dopiero teraz zostanie wymalowany wielobarwny i wielowarstwowy fresk.

Nie będzie to zadanie łatwe. Przyjęło się określać Annę Frajlich mianem poetki emigracyjnej, a już Teofil Lenartowicz przestrzegał: „Na emigracji rzadko się przytrafi, / Byś nie był zmuszony słuchać biografii”². Trudno mówić o emigracji jako zjawisku społecznym i historyczno-politycznym lub specyficznej sytuacji kulturowej i psychologicznej, o emigrowaniu jako doświadczeniu jednostki, o emigracyjności jako pewnej cesze literatury, nie wpadając w biograficzną pułapkę. Jak jednak ogarnąć bodaj w skrócie tę biografię rozpiętą na mapie świata: od Kirgizji ze Lwowem w tle, przez Szczecin, Warszawę, Wiedeń, Rzym po Nowy Jork? Pokusa biografizmu zostaje wszak mocno podważona w dwóch ważnych wierszach Anny Frajlich. Pierwszy – stanowił poetycką refleksję po śmierci Bronisława Przyłu-

* Niniejszy tekst jest poprawioną i nieco zmienioną wersją laudacji wygłoszonej na Wieczorze Laureatów ZPPnO w Ognisku Polskim w Londynie 20 marca 2016 roku.

¹ Zob. *Komunikat o Nagrodach Literackich 2015*, „Pamiętnik Literacki” (Londyn) 2016, t. 51, s. 21.

² T. Lenartowicz, *Dwaj Towiańczycy*, [w:] tegoż, *Poezje wybrane*, oprac. P. Hertza, Warszawa 1954, s. 410.

skiego; gorzko prześmiewczy, odwołujący się do atmosfery PRL, bezlitośnie drwił z tragizmu losu twórcy na wygnaniu:

Umarł poeta.
Niech żyje poeta!
Skoro się – żywy –
Nie odezwie słowem
można rozsunąć czcionki dawnych składów
encyklopedii
dodać hasło nowe
można go teraz wpisać w podręczniki
wszak umarł
[...]
Umarł poeta.
Jaka wielka radość!
Będą go czytać w jego własnej
ziemi³.

Drugi, dedykowany „niektórym biografom”, brzmi jak upomnienie:

Zapomnieli
że wolność to jest wolność
wyboru
zapomnieli
że jest wybór między
dobrem i złem

z ust stygnących
tajemnicę wyrwą z resztką
honoru
i zamienią na walutę
„kto da więcej
z tym śpię”⁴.

Pisano już jednak dużo o Annie Frajlich, a poświęcone jej studia, szkice i recenzje tomów poetyckich złożyłyby się na pokaźny tom. Ciekawe jest

³ A. Frajlich, *Na śmierć poety emigracyjnego*, [w:] *te j ż e, Indian Summer*, Albany, NY 1982, s. 34.

⁴ *T a ż, W duchu oświecenia*, [w:] *te j ż e, Łodzią jest i jest przystanią*, Szczecin-Bezręcze 2013, s. 104, *Tablice*.

zauważalne w nich dążenie do usytuowania poetki w pewnej historyczno-literackiej hierarchii czy przypisania jej literackiego rodowodu i ustalenia poetyckich antenatów. Oto garść cytatów:

- [w poezji tej słycać] „hiobowe błazeństwo” Szymborskiej i przewrotność Herberta⁵;
- Wycucie pointy stawia ją [...] w rzędzie cyzelatorów słowa [jak Pawlikowska-Jasnorzewska]. [...] Bogactwo sensualistycznych asocjacji w wierszach poświęconych przyrodzie [...] kusi do paralel z Leśmianem [...] czy ze Staffem. Uwyrażniająca się w wielu wierszach tradycja skamandrycka wskazuje na patronat Tuwima. [...] nieobce są [jej] niespodzianki mistrza Ildefonsa, który z bożej krówki potrafił uczynić przedmiot poezji⁶;
- szczególnie rytm i rymy przypominają Lechonia, a w nielicznych wierszach słycać Annę Achmatową⁷;
- pobrzmiewają w jej wierszach najsilniej tony Tuwimowskie, które do złudzenia się asocjują z Ludmiłą Marjańską, a nawet Kazimierą Iłakowiczówną⁸.

Ów wielogłosowy chór interpretatorów poezji Anny Frajlich ma najwyraźniej problem z tym oryginalnym zjawiskiem, którego wartości nie trzeba udowadniać „podpieraniem” innymi wielkościami. Przed traktowaniem zbyt serio opinii krytyków przestrzegała już Stefania Kossowska, wyznając „anty-recenzijną teorię”, według której „recenzje szkodzą książce, zwłaszcza że Polacy nie umieją pisać krótko i ciekawie, [...] piszą nudne «eseje» i [...] czytelnik po ich przeczytaniu już nie ma ochoty na książkę”⁹.

Jak mówi Anna Frajlich, legendarna redaktorka londyńskiego tygodnika odegrała w jej życiu niebagatelną rolę:

⁵ A. Węgrzyniakowa, *Życie w podróży. O liryce Anny Frajlich*, [w:] „Ktokolwiek jesteś bez ojczyzny...” *Topika polskiej współczesnej poezji emigracyjnej. Studia*, red. W. Lięza, W. Wyskiel, Łódź 1995, s. 312.

⁶ M.E. Cybulska, *Uwikłana wśród żywiołów. O liryce Anny Frajlich*, [w:] *też e, Tematy i pisarze*, Londyn 1982, s. 56, 58.

⁷ J. Katz Hewetson, *Czysty, mały głos* [rec. A. Frajlich, *Tylko ziemia*], „Kultura” (Paryż) 1980, nr 5, s. 129.

⁸ S. Podobiński, *Klerkizm, zmysłowość i polityka w twórczości Anny Frajlich*, [w:] *Kocham, więc jestem. Motyw miłości w poezji polskiej i niemieckojęzycznej*, red. G. Pietruszewska-Kobiela, Częstochowa 1995, s. 225-231.

⁹ S. Kossowska, *Definicja szczęścia. Listy do Anny Frajlich 1972-2003*, oprac. A. Supruniuk, Toruń 2007, s. 112, *Archiwum Emigracji*, t. 27.

W książce „*Tu jestem / zamieszkuję własne życie*”. *Studia i szkice o twórczości Anny Frajlich* bogaty jest zestaw podejmowanych tematów. Znalazły się tutaj prace współbrzące z aktualnymi nurtami literaturoznawstwa, jak geopoetyka, krytyka feministyczna, *memory studies* czy dyskurs o Zagładzie. Powstała zatem książka monograficzna, a przy tym pionierska, ponieważ oprócz pojedynczych recenzji czy artykułów nie było dotąd pracy tak gruntownie opisującej wielogatunkowe dzieło autorki.

Poza wartościami merytorycznymi książka daje bogaty obraz sposobów prowadzenia badań literaturoznawczych. Na liście autorów spotykają się reprezentanci różnych pokoleń i ośrodków akademickich, co zapowiada też szerszą recepcję i silniejszy rezonans krytyczny.

Wszystkie pomieszczone w tym zbiorze teksty składają się na ciekawy, wieloaspektowy portret poetki, której nomadyczny los nie szczędził emigracyjnych doświadczeń i jednocześnie hartował ducha. Twórczość Anny Frajlich, ujęta w perspektywie wielogatunkowości i czytana jako zapis emigracyjnego, kobiecego czy wreszcie wielokulturowego doświadczenia, odsłania mocne związki z codzienną realnością, historią, geografią i kulturową pamięcią. Jednocześnie obcy jest jej wygnańczy mizerabilizm, melancholia, depresyjne nastroje.

*Z recenzji wydawniczej
prof. zw. dr hab. Anny Legeżyńskiej*